TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INGLIZ TILI MASHG‘ULOTLARIDA TALAFFUZ VA INTONATSIYANING TINGLAB TUSHUNISHGA TA’SIRI

Sadullayeva Gulshirin Ilxomovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Bugungi kunda dunyo aholisining qariyb 60 foizi ikki yoki undan ortiq tillarda so‘zlasha olishi barchaga ma’lum. Jahonda globallashuv jarayonlarini tezlashtirish, erkin bozor munosabatlariga o‘tish va ishlab chiqarishga yuqori texnologiyalarni joriy etishning rag‘batlantirilishi «lingvistik kapital»ga, ya’ni chet tillarni (ayniqsa, ingliz tilini) mukammal egallagan mutaxassislarga ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Raqamlashgan jamiyatda til o‘rganish jarayoni har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til faqatgina muloqot vositasi emas, balki madaniyatni o‘rganish, fikr almashish va turli sohalarda muvaffaqiyatga erishishning asosi hamdir (Richards, 2008). Bu jarayonda tinglab tushunish, ya’ni boshqa kishilar tomonidan aytilgan xabarlarni anglash va tahlil qilish qobiliyati markaziy o‘rin tutadi. Biroq, bu mahoratni mukammallashtirishda talaffuz va intonatsiya kabi omillar muhim ahamiyatga ega.

Talaffuz va intonatsiya nutqni aniq va to‘g‘ri tushunishda va o‘z fikrlarni ifodalashda asosiy omillar hisoblanadi. Tinglovchi talaffuzni noto‘g‘ri tushunsa yoki intonatsiyaga e’tibor bermasa, bu nutqning to‘liq anglanmasligiga olib kelishi mumkin [Celce-Murcia et al., 2010]. Aynan shuning uchun tinglab tushunish mashg‘ulotlarida ushbu elementlarga alohida e’tibor berish zarur.

Aniq va to‘g’ri muloqotni ta’minlashda talaffuz va intonatsiya asosiy hisoblanadi. Noto‘g’ri talaffuz yoki intonatsiyani e’tiborsiz qoldirish noto‘g’ri tushunishga olib keladi, muloqot samaradorligini pasaytiradi. Bu, ayniqsa, til sinflarida yaqqol namoyon bo‘ladi, bu erda talabalar ushbu muhim jihatlarga etarlicha ta’sir qilmasa, og’zaki xabarlarni tushunishda qiynalishi mumkin.

Shunday qilib, talabalarning tushunish va kommunikativ malakasini oshirish uchun tinglash faoliyatida talaffuz va intonatsiyaga alohida e’tibor berilishi kerak [Celce-Murcia va boshqalar, 2010]. Talaffuz til o‘rganishda asosiy jihatlardan biri hisoblanadi, chunki u nutqni to‘g’ri tushunish va samarali muloqotni ta'minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Talaffuz tilning tovush tizimidan to‘g’ri foydalanishni, so‘zlarning to‘g’ri aytilishini va urg’ularning joylashishini o‘z ichiga oladi. Agar talaffuz noto‘g’ri bo‘lsa, bu nafaqat tinglash jarayonida tushunmovchiliklarga olib keladi, balki nutqni o‘z ifodasi ham noaniq bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Misol uchun, ingliz tilida “desert” va “dessert” kabi so‘zlar urg’uning turlicha qo‘llanilishi sababli butunlay boshqa ma’nolarni anglatadi. Shuning uchun talaffuzga to‘g’ri yondashuv til o‘rganish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Talaffuzning amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi: birinchidan nutqni tushunishni yaxshilashda talaffuzni o‘rgatish orqali o‘quvchilar boshqa kishilarning gapirgan nutqini aniqroq tushunishga erishadi. Bu ayniqsa xorijiy madaniy muloqotlarda muhimdir; ikkinchidan, o‘z nutqini samarali yetkazishda yaxshi talaffuz o‘quvchining o‘z fikrlarini aniq va ravon ifodalashiga yordam beradi; uchinchidan, tilga nisbatan ishonch hosil qilishda talaffuzni yaxshilash bilan o‘quvchilar o‘zlariga nisbatan ko‘proq ishonch hosil qilishadi, bu esa muloqotdagi faol ishtirokni oshiradi va to‘rtinchidan madaniy ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonida har bir til o‘ziga xos tovush tizimi va talaffuz qoidalariga ega. Talaffuzni rivojlantirish usullari: Audio yozuvlar bilan ishlash orqali ona tilida gapiruvchi kishilarning ovoz yozuvlarini tinglash va ularni takrorlash o‘quvchilar uchun samarali usullardan biridir. Bu jarayonda talaffuzning tabiiyligi va so‘zlarning ifodasi o‘rganiladi [Underhill, 2005]. O‘quvchilar quyidagi bosqichlarni bajarishi mumkin: Har bir so‘zni qayta-qayta tinglash. So‘z va iboralarni takrorlash orqali talaffuzni mustahkamlash. Audio yozuvlar asosida shaxsiy talaffuzni tahlil qilish. Fonetika mashqlarini bajarishda tilning fonetik tizimini o‘rganish o‘quvchilarga har bir tovushni to‘g‘ri talaffuz qilish imkonini beradi. Bu mashqlarga quyidagilar kiradi: Har bir tovushni izolyatsiyada mashq qilish (masalan, ingliz tilida /θ/ tovushi). Minimal juftliklarni o‘rganish: "ship" va "sheep", "bat" va "bad" kabi so‘zlarni taqqoslash. Fonetika bo‘yicha vizual vositalardan foydalanish,

masalan, lablar va tilning pozitsiyasini ko‘rsatuvchi diagrammalar. Diktafon yordamida mashq qilish asosida o‘quvchilar o‘z nutqini yozib, keyin uni ona tilida gapiruvchilarning talaffuzi bilan taqqoslash orqali o‘z xatolarini aniqlashlari va tuzatishlari mumkin. Bu usul quyidagi afzalliklarga ega: O‘z talaffuzini o‘zi nazorat qilish imkonini beradi. Talaba o‘z xatosini ko‘rishi va keyingi mashqlarida uni tuzatishga intilishi mumkin. Ovozli yozuvlar orqali talaffuzdagi o‘sishni kuzatish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, tinglab tushunish mashg‘ulotlarida talaffuz orqali qo‘shimcha usullarni ham tavsiya etamiz bular: *Rolli o‘yinlar:* Turli muloqot vaziyatlarida talaffuz va urg‘ularni mashq qilish. *Ifodali o‘qish mashg‘ulotlari:* She’rlar, hikoyalar yoki dialoglarni ovoz chiqarib o‘qish orqali talaffuzni mustahkamlash. *Talaffuz uchun maxsus ilovalar:* Zamonaviy texnologiyalar (masalan, *Speechling* yoki *Elsa Speak*) talaffuzni tahlil qilish va yaxshilash uchun foydalanilishi mumkin.

Intonatsiya nutqning emotsional mazmunini ifodalashda va tinglovchi uchun nutqni to‘g‘ri tushunishda muhim ahamiyatga ega. U so‘zlar va gaplarning ohangida, urg‘ularida va tovush balandligida o‘z aksini topadi. Intonatsiya yordamida gapning turi (savol, buyruq, hayrat, tasdiq yoki inkor) aniqlanadi. Misol uchun, ingliz tilida savol gaplar ko‘pincha ko‘tariluvchi intonatsiya bilan aytiladi: “Are you coming?” [Brazil, 1997]. Intonatsiya yordamida emotsiyalar, masalan, quvonch, qayg‘u yoki hayrat, aniqlanadi, bu esa tinglovchi va gapiruvchi o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni kuchaytiradi.

Intonatsiyaning kommunikativ funksiyalari. Nutqning mazmunini aniqlash: Intonatsiya yordamida tinglovchi gapning emotsional mazmunini tushunadi. Masalan, “You’re coming, right?” kabi gapda ohang tinglovchidan tasdiq talab qilayotganligini bildiradi. Urg‘uni ta’kidlash: Gapdagi muhim so‘z yoki iboraga e’tibor qaratadi. Misol uchun, “I *did* tell you” gapida “did” so‘zi intonatsiya bilan ta’kidlanadi. Muloqotning emotsional xususiyatlarini ifodalash: Intonatsiya orqali gapiruvchi o‘z hissiyotlarini ifodalaydi, masalan, hayrat, qo‘rquv yoki quvonch. Tilni tushunishni osonlashtirish: Turli intonatsiya naqshlari nutqni strukturaviy jihatdan bo‘lishga va tinglovchiga tushunarli bo‘lishga yordam beradi. Intonatsiyani rivojlantirish usullari. Dialoglarni tinglash va qayta ifodalash
Bu usul intonatsiyani o‘rganishda samarali hisoblanadi. Ona tilida gapiruvchi intonatsiyasi tinglab, talaba uni qayta takrorlaydi. Bu mashqning afzalliklari: Tinglovchi intonatsiya naqshlarini kuzatadi va amalda qo‘llaydi. Tinglash va talaffuzni yaxshilashga yordam beradi. Tinglovchilarning emotsional intonatsiya ifodalarini rivojlantiradi. Teatr mashg‘ulotlari va rolli o‘yinlar va rolli o‘yinlar turli intonatsiyalarni mashq qilish uchun imkon beradi. Masalan: Rolli vaziyatlarni sahnalashtirish orqali intonatsiya ohanglarini to‘g‘ri qo‘llash. Turli emotsional vaziyatlarni ifodalash uchun intonatsiyani moslashtirish. Suhbat davomida intonatsiya yordamida gapning ma’nosini boyitish. Ifodali o‘qish mashqlari
She’rlar, ertaklar va hikoyalarni ovoz chiqarib o‘qish orqali intonatsiyani yaxshilash mumkin. Bu usul quyidagi afzalliklarga ega: Ovoz balandligi va urg‘ularni turli emotsiyalarga moslashtirish. Talabalarning ifodali nutq ko‘nikmalarini oshirish. So‘z va gap ohanglarining kontekstga mos qo‘llanilishini ta’minlash. Audio va video materiallardan foydalanishda o‘quvchilar ona tilida gapiruvchilarning nutqini tinglash va ulardagi intonatsiya naqshlarini kuzatish orqali o‘z ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Ushbu materiallar real muloqotga mos intonatsiya namunalarini taqdim etadi. Intonatsiya va talaffuzning o‘zaro bog‘liqligi, talaffuz va intonatsiya bir-birini to‘ldiruvchi ikki asosiy omildir. To‘g‘ri talaffuz bo‘lmasa, intonatsiya tinglovchi uchun noaniq bo‘lishi mumkin. Masalan: “I didn’t say *he* stole the money” gapida intonatsiya va urg‘u yordamida gapning mazmuni o‘zgaradi. Talaffuzdagi xatoliklar (masalan, tovushlarni noto‘g‘ri chiqarish) intonatsiyaning ma’nosini kamaytirishi yoki butunlay o‘zgartirishi mumkin.

Mamlakatimiz olimlar, jumladan, M. Yo‘ldoshev va S. Jo‘raevlarning tadqiqotlarida talaffuz va intonatsiyaning til o‘rgatishdagi o‘rni keng ko‘lamda yoritilgan. M. Yo‘ldoshev o‘zining “Chet til o‘qitish metodikasi” nomli ilmiy tadqiqotida talaffuzni o‘rganishda fonetik mashqlarni joriy etish zarurligini ta’kidlagan. Uning fikricha, talabalar talaffuzni mukammallashtirish orqali tinglab tushunish ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishlari mumkin [Yo‘ldoshev, 2015].

Shuningdek, S. Jo‘raev intonatsiyaning kommunikativ jarayonlardagi o‘rniga to‘xtalib, uning yordamida muloqot mazmunini chuqurroq anglash va emotsional jihatlarni tushunish imkoniyati kengayishini ta’kidlaydi [Jo‘raev, 2018]. Bu yondashuv til o‘rganishda talaffuz va intonatsiyani birgalikda o‘rgatishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Xulosa o‘rnida, tinglab tushunish mashg‘ulotlarida talaffuz va intonatsiya o‘rgatishga e‘tibor qaratish nafaqat til o‘rganuvchilarning tinglash qobiliyatini, balki umumiy nutq madaniyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. Ushbu elementlarni to‘g‘ri o‘rgatish orqali talabalar chet tilida aniqroq va samaraliroq muloqot qilishni o‘zlashtiradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Brazil, D. (1997). *The Communicative Value of Intonation in English*. Cambridge University Press.
2. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (2010). *Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Wiley-Blackwell.
4. Jones, D. (2011). *English Pronouncing Dictionary*. Cambridge University Press.
5. Richards, J. C. (2008). *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. Cambridge University Press.
6. Underhill, A. (2005). *Sound Foundations: Learning and Teaching Pronunciation*. Macmillan.
7. Yo‘ldoshev, M. (2015). *Chet til o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
8. Jo‘raev, S. (2018). *Tilshunoslik va kommunikativ o‘qitish*. Toshkent: Fan nashriyoti.